

۱۴۰۸۶۶۱

به نام خدا

استقراء و نزاع عقل گرایی - تجربه گرایی از منظر شهید صدر

مؤلف:

عماد طبیبی

انتشارات بین المللی گیوا

فهرست مطالب

پیشگفتار.....

فصل اول: نظریه‌ی شهید صدر پیرامون استقراء

مقدمه.....

تعریف استقراء.....

مسئله‌ی استقراء.....

نزاع عقل‌گرایی-تجربه‌گرایی.....

دیرینه‌شناسی تفکرات شهید صدر.....

نظریه‌ی استقراء شهید صدر.....

استقراء در مرحله توالد موضوعی.....

استقراء در مرحله‌ی استنباطی.....

استقراء در مرحله‌ی توالد ذاتی.....

نقدهای واردشده بر نظریه شهید صدر.....

جمع‌بندی نظریه شهید صدر.....

فصل دوم: شهید صدر و عقل‌گرایی

مقدمه.....

تعریف استقراء از نظر عقل‌گرایان.....

کلی‌ها در عقل‌گرایی.....

یقین در عقل‌گرایی.....

جمع‌بندی عقل‌گرایی.....

فصل سوم: شهید صدر و تجربه‌گرایی

مقدمه.....

- ۸..... تعریف استقراء از نظر تجربه‌گرایان
- ۹..... علیت در تجربه‌گرایی
- ۱..... واقع‌گرایی و عینیت در نظریه شهید صدر
- ۴..... شکاکیت و یقین در تجربه‌گرایی
- ۷..... دیدگاه شهید صدر پیرامون تمایز تحلیلی - ترکیبی
- ۸..... دیدگاه شهید صدر در مورد ارتباط معنای قضیه با آگاهی حسی
- ۰..... دیگر مسائل مرتبط با تجربه‌گرایی
- ۰۱..... تمایز مشاهده و آزمون
- ۰۲..... دیدگاه شهید صدر در مورد علم و دین
- ۰۳..... جمع‌بندی تجربه‌گرایی

جمع‌بندی کتاب

۱۰۹..... منابع

پیشگفتار

مسئله‌ی استقراء همواره به‌عنوان یک پرسش غامض و پیچیده ذهن بسیاری از فلاسفه را به‌خصوص پس از هیوم مشغول کرده است. اینکه ما چگونه و طی چه فرآیندی با مشاهده‌ی گزاره‌های جزئی می‌توانیم یک حکم کلی کنیم. آیا این حکم کلی صادق است؟ آیا این حکم کلی برای ما منجر به یقین می‌شود؟ آیا واقعاً دانشمندان در روش علمی از استقراء استفاده می‌کنند؟ بسیاری از پیشرفت‌های علمی ناشی از این روش استدلال بوده است، پس احتمالاً یک مبنای خطای در پشت این نحوه‌ی استدلال وجود داشته باشد. فیلسوفان متعددی در مورد استقراء اظهارنظر کرده‌اند، از عقل‌گرایان تا تجربه‌گرایان. ارسطو، استقراء را به دو دسته استقراء تام و استقراء ناقص تقسیم کرده است و فقط استقراء تام را منجر به یقین می‌داند. هیوم با تحلیل علیت به یک امر روانشناسی یعنی تداعی معانی و عادت، عملاً استقراء را نیز زیر سؤال می‌برد. میل راسل دیگر مبتنی بر جداول استقراء برای توجیه استقراء بیان می‌کند که اشکالات جدی خصوصاً در دوری بودن آن وارد شده است. در فلسفه‌ی معاصر نیز راسل و کارنپ سعی نموده‌اند با بیان حساب احتمالات به توجیه استقراء بپردازند.

در این میان آیت‌الله شهید سید محمد باقر صدر در کتاب *الاسس المنطقیه لاستقراء* خود به‌طور مفصل مسئله‌ی استقراء را مورد بررسی قرار داد و نظریه‌ی جدیدی برای حل مسئله‌ی استقراء مطرح نمود. وی با بیان تعریف استقراء ابتدا به نقد دیدگاه عقل‌گرایان ارسطویی و سپس نقد دیدگاه تجربه‌گرایان بخصوص هیوم پرداخته است. سپس خود نظریه‌ی مفصل و جامعی در باب استقراء مطرح می‌کند و با شواهد پیرامون آن پاسخ می‌دهد، همچنین نتایجی را که نظریه‌اش برای حل برخی مسائل فلسفه‌ی مناسی دارد، خود شرح می‌دهد.

شهید صدر نظریه‌ی خود را مکتب ذاتی به‌عنوان روشی جداگانه از روش عقل‌گرایی و روش تجربه‌گرایی در توجیه استقراء معرفی می‌کند. وی استقراء را شامل دو مرحله‌ی توالد موضوعی و توالد ذاتی می‌داند؛ که در مرحله‌ی توالد موضوعی با استفاده از حساب احتمالات، ظن قوی ایجاد می‌شود اما در مرحله‌ی توالد ذاتی است که این ظن تبدیل به یقین می‌گردد.

از کتاب شهید صدر تا کنون دو ترجمه به فارسی صورت گرفته است، یک ترجمه در ابتدای انقلاب اسلامی ایران، توسط حجت‌الاسلام سید احمد فهری زنجانی به انجام رسیده

است و توسط انتشارات پیام آزادی به چاپ رسید و دیگر ترجمه توسط جناب محمدعلی قدس پور توسط انتشارات یمین منتشر شده است که متأسفانه هر دو ترجمه در بازار کتاب نایاب است. در مورد اینکه چه پژوهش‌هایی تا کنون در مورد کندوکاو نظریه‌ی ایشان صورت گرفته است باید گفت متأسفانه اندک پژوهش‌هایی که تاکنون در مورد نظریه‌ی ایشان صورت گرفته است، بازگویی نظریه‌ی ایشان و اندک نقد و بررسی‌هایی در باب آن بوده است. از جمله‌ی این پژوهش‌ها بیان دکتر سروش در کتاب تفرج صنع بوده است که پس از بیان مختصر نظریه‌ی استقراء ایشان به نقدهای ۶گانه‌ی ای پیرامون آن پرداخته‌اند. دکتر هادوی تهرانی در دو مقاله‌ی «معضل استقراء از نگاه شهید صدر» و «نقادی مبانی منطقی استقراء» که در نشریه‌ی «بازاندیشه» به صورت پیوسته به چاپ رسید، نیز نظریه‌ی ایشان را بیان و به نقدهای دکتر سروش پاسخ گفتند. دکتر خسروپناه نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «منطق استقراء از دیدگاه شهید صدر» پس از بیان مختصر دیگری از این نظریه به نقدهای دکتر سروش مجدداً پاسخ داده و بیشتر جای سه‌گانه‌ی پیرامون آن نیز مطرح کرده‌اند. به غیر از بخشی از کتاب تفرج صنع دکتر سروش که به بیان این نظریه پرداخته است، تنها کتاب فارسی چاپ‌شده‌ای که تا کنون مستقلاً بررسی نظریه‌ی استقراء شهید صدر پرداخته است کتابی است تحت عنوان *مبانی منطقی استقراء* که به همت دکتر ذکیانی و خانم جان‌نثاری به طبع رسیده است. عمده‌ی این کتاب، بر بیان خلاصه‌ای از بخش‌های مختلف کتاب *الانس المنطقیه للاستقراء* شهید صدر است. اما در فصل سوم این کتاب جایگاه منطق استقراء در آراء کلامی شهید صدر بیان شده است که کاملاً رو به جلو در باب پژوهش‌های مربوط به این نظریه تلقی می‌شود. از متفکران عرب نیز استاد عمار ابورغیف شرحی بر این کتاب دارند. دیگر مقالات چاپ شده همچون «مبانی منطقی استقراء از دیدگاه شهید صدر» آقای غلامرضا جلالی یا «مسئله‌ی استقراء و شهید صدر» دکتر یحیی کبیر نیز بیان مختصر کتاب ایشان هستند. اندک پایان‌نامه‌هایی نیز تدوین شده است که به نظر می‌رسد بیشتر آن‌ها بیان مختصری از نظریه‌ی استقراء شهید صدر یا بیان بخشی از کتاب ایشان هستند.

نظریات شهید صدر در اصول فقه در یک حد قابل قبولی مورد توجه حوزویان قرار گرفته است. نظریه‌ی اقتصاد اسلامی ایشان که در کتاب *اقتصادنا* بیان گردیده است، هرچند کمتر اما تا حدی در محافل علمی رشته‌ی اقتصاد طرح می‌گردد اما در زمینه‌ی نظریات

فلسفی بخصوص نظریه‌ی استقراء ایشان تعداد بسیار کمی از دانشجویان با آن آشنایی داشته و همانطور که بیان شد تحقیق‌های اندکی نیز پیرامون آن صورت گرفته است و هنوز متفکری به طور جدی در جهت گسترش این نظریه اثری مکتوب ننموده است. از سختی‌های تحقیق پیش‌رو یکی همین کمبود منابع تحلیلی پیرامون نظریه‌ی شهید صدر است و دیگری نثر حوزوی شهید صدر و ثقیل بودن مطالب و زبان آن بخصوص برای دانشجویان فلسفه علم است که حداقل زمان جدی از نگارنده‌ی این تحقیق جهت فهم عمق مطالب ایشان صرف شده است.

هدف اصلی این پژوهش ضمن آشنایی با نظریه‌ی شهید صدر پیرامون استقراء، تحلیل آن در نزاع عقل‌گرایی-تجربه‌گرایی است، در راستای این هدف اصلی سعی شده است بیشتر از همه بررسی‌های مستقیم و مکتوب شهید صدر نسبت به مکاتب رقیب مدنظر قرار گیرد و در کنار آنها تا حدی ملزومات معرفتی نظریه‌ی ایشان نیز مورد بررسی قرار گیرد، در همین راستا ضمن اصل قرار دادن کتاب *المنطقیه للاستقراء*، کتاب *فلسفتنا* که بخش اعظم آن بیان مبانی معرفتی ایشان است، مورد توجه قرار گرفته است. از اهداف فرعی این تحقیق این بوده است که ملزومات عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی در مباحثی همچون علیت، یقین، کلی‌ها، عینیت و از همین قسم مورد بررسی قرار گیرد و موضع شهید صدر پیرامون این مباحث مشخص گردد.

این تحقیق راه را برای بررسی عمیق‌تر و کامل‌تر ما می‌استقراء فراهم می‌نماید. دستیابی به یک نظریه‌ی کامل در مورد استقراء نگاه بهتری به دانش‌پژدگان در باب علمی و یا یقینی بودن روش استقراء داده و کار علمی آن‌ها را از سوء برداشت‌های غمیم‌های بی‌جا حفظ می‌کند. همچنین از جنبه‌ی معرفت‌شناسی گام جدیدی در جهت حل نزاع عقل‌گرایی-تجربه‌گرایی پیش رو قرار می‌دهد. شاید بیان جدیدی در توجیه استقراء خود بتواند در حل مسائل معرفتی دیگری نیز مفید واقع شود.

ما در این کتاب، ابتدا به تعریف استقراء، مسئله‌ی استقراء و عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی خواهیم پرداخت و با استفاده از تعاریفی که شهید صدر از این واژگان دارد به بیان نظریه‌ی استقراء ایشان خواهیم پرداخت. در توضیح نظریه‌ی ایشان، ابتدا نظریه‌ی احتمال را طبق بدیهیاتی که شهید صدر فرض می‌گیرند بیان خواهیم کرد و چگونگی کاربرد احتمال در مرحله استنباطی دلیل استقرائی را از دیدگاه ایشان توضیح خواهیم داد، سپس به توضیح

مرحله‌ی توالد ذاتی و چگونگی تبدیل ظن به یقین در این مرحله با استفاده از قاعده عدم تشابه را توضیح خواهیم داد، پس از تبیینی که از نظریه‌ی استقراء شهید صدر به عمل آوردیم، به بررسی نقدهای واردشده بر این نظریه و پاسخ‌های احتمالی به آن‌ها می‌پردازیم. سپس در دو فصل جداگانه به بررسی نگاه شهید صدر نسبت به عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی خواهیم پرداخت. در این دو فصل نقدهایی که شهید صدر به هر یک از این مکاتب یا مشاهیر آن وارد نموده است را مختصراً بیان خواهیم کرد و موضع فلسفی شهید صدر در مورد پاره‌ای از موضوعات مرتبط با این مکاتب همچون علیت، یقین، کلی‌ها، تمایز تحلیلی-ترکیبی و... را تحلیل می‌نماییم. هرچند تحلیل ما موضوعی خواهد بود اما یک بررسی مختصر نسبت به دیدگاه‌ها، مشاهیر عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی خواهیم داشت. در نهایت نیز نگاهی روبه‌جلو بر هر گشت این نظریه و تحقیقات مرتبط با آن مطرح خواهیم کرد.